

PREDGOVOR

Kakav je bio književni život u Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, u kakvim su okolnostima slavonski *prosvjetitelji* – u najširem značenju te riječi – djelovali, kako su knjige među čitatelje dospijevale, konačno, što su, makar i malobrojni pismeni konzumenti – pri čemu isključujem duhovnike, obrazovane plemiće i vojnike – prihvaćali, a što ne, za kojom su vrstom štiva imali potrebu, koliko su njihove želje utjecale na oblikovanje tematskog i žanrovskog repertoara, sve su to pitanja na koja se rijetko osvrćemo. Ipak, s Relkovićevim *Satirom iliti divjim čovikom* mnogo se toga promijenilo: povećao se broj pisaca, broj tiskanih knjiga, a i njihova raznovrsnost. Relković – slikovito rečeno – otvara vrata prosvjetiteljskoj filozofiji, i to u specifičnom značenju: on bi Slavoniju mijenjao u praktičnom, gospodarskom smislu, mijenjao bi životne navike svojih sunarodnjaka, ukratko rečeno, uveo bi u Slavoniju navike civiliziranog svijeta. Njegov sin Josip Stipan Relković *Kućnikom* pokazuje slavonskom čovjeku mogućnosti konkretnog unapređenja gazdinstva, dajući mu preporuke što i kako tijekom godine činiti u polju, brdu, »bašči«, oko marve i živadi, oko kuće i u kući. To što je, primjerice, Josip Stojanović, već pri kraju stoljeća *grmio* protiv »apostola himbenoga svita«, što je – baš kao i Relković, ali s drukčijih svjetonazorskih polazišta – knjigom htio utjecati na zbilju, to su tek zakasnjeli i osamljeni pokušaji koji teško da su mogli štogod bitno mijenjati u vremenu koje je neminovno donosilo promjene. Točnije rečeno: *Tužba duše i tila osuđena* i *Uspomena općenskoga suda* samo potvrđuju da je doba bilo *relkovićevsko*. I tu se ništa nije dalo izmijeniti.

Ipak, jesu li djela o kojima se danas piše, koja ulaze u kanon slavonske književnosti 18. stoljeća u svoje doba imala onu važnost koju smo im mi, suvremeni čitatelji, skloni pripisati, ili su se Slavonci ra-

dije okretali nekom drukčijem štivu? Možemo li u tekstovima pronaći kakvih refleksija o stvarnom životu, možemo li štogod reći o prilikama i uvjetima rada, čitateljskim željama i potrebama, ne kriju li oni možda odgovor zašto su u neko doba njegovani baš određeni žanrovi, zašto su se opjevavale određene teme? Konačno, jesmo li ponekad u krivu, ne sudimo li tekstove prošlosti prestrogo, ne uvažavajući okolnosti u kojima su nastajali, ne pomišljajući da su takvi kakvi su jedino i mogli biti jer su pisci jednostavno željeli izići usuret očekivanjima publike?

Sve su to pitanja koja se nameću književnom povjesničaru koji pokušava proniknuti u ono što neprecizno nazivamo *duhom vremena*. Danas je gotovo nemoguće zamisliti kako je bilo teško opismeniti onodobnog čovjeka, zaustavljati djecu po plandištima i njivama i naučiti ih pokoje slovo, dati im *abecevice* i *libarice*, naučiti ih moliti, a onda ih polagano navikavati na knjigu, postupno razvijati naviku čitanja. Nije neobično da *Sveta Rožalija* nije tiskana za Kanižličeva života, a on da se brinuo oko objelodanjivanja molitvenikâ. I nije to bilo valjda samo zato što je nedostajalo novca, pa je tek nakon pjesnikove smrti đakovački biskup Antun Mandić platio troškove i taj – kako se zna reći – »literarni eksces« otrgnuo od zaborava. Da on to nije učinio, bismo li uopće spominjali barok u Slavoniji ili bi stidljivo – pronašavši *izlisanu* sečentesknu frazu u kojem spjevu ili nabožnoj pjesmi – upozoravali da su, eto, slavonski pjesnici znali za prošlu modu, ali ona, zbog nepovoljnih povijesnih okolnosti, među slavonskim pjesnicima nije mogla zaživjeti. Doista, nemoguće je da jedan prostor ne rađa estetički osjetljive ljude, da nema talenata koji znaju stvoriti kakvu uzbudljiviju metaforu, da se književnost ipak događala samo na Mediteranu. Bit će ipak da je posrijedi nešto drugo. I što se dulje bavim osamnaestostoljetnom slavonistikom, sve jasnije uviđam kakvu su golemu ulogu u povijesti tih krajeva odigrali »franciskani«. Njihova ustrajna briga oko knjiga, stvaranja knjižnica, požrtvovano nastojanje da pišu i svakojako prosvjećuju narod, to je vrijedno divljenja, pogotovo kad se uzmu u obzir u svakom smislu oskudna vremena.

Doista, treba se zapitati tko je tada bio, popularno kazano, čitateljska publika, kako to da je Kačićev *Razgovor ugodni naroda slo-*

vinskoga brzo stigao i u ove krajeve, kako je *omilio* Slavoncima, tko im je uopće rekao da je u Mlecima knjiga izišla. I, kakvu su to ulogu odigrali pučki kalendari u jednom dugotrajnom procesu oblikovanja čitateljskih navika, te knjižice za jednokratnu uporabu koje mi se čine silno važnima. Da, znali su Pavić, Lanosović, Tomiković, Filipović i Brlić udovoljiti čitateljima, znali su što izabrati, vješto i tobože usputno ponuditi i književne uratke koji katkad nadilaze recipijentske mogućnosti, ali su znali da se samo tako može u doslovnom smislu odgajati.

O svemu smo tome malo obaviješteni. Ipak, možda se može doći barem do nekih odgovora. Takvim je temama zaokupljena ova knjiga. Riječ je o naoko rubnim fenomenima, a zapravo mi se čini da smjerenjem pozornosti na njih možemo štogod reći i o kulturološkom kontekstu slavonske književnosti na prijelazu stoljećâ. Ako čovjek odluči napustiti eminentno estetičko stajalište, pa pokaže ponešto benevolentnog razumijevanja i za štivo koje u prvom čitanju ne nudi literarni užitek te ako ga pokuša motriti u okvirima vremena i prostora u kojemu je nastalo, može doći do zanimljivih zapažanja. Lako se primijeti da sam se sklanjao prosudbi, no ne zato što ih ne bih znao donijeti, ni zato što je riječ o djelima pisaca regije u kojoj živim, a ni zato što sam tek čitajući *Kućnik* saznao otkuda to mojoj mami Ljubici *čudne* riječi poput »izvode«, »dâna«, »bèž«, zašto je ciklu, ali uvijek, zvala »blitva«.

Tu i tamo znao sam napomenuti da je koje djelo u pjesničkom smislu *slabo*, no to je uglavnom sve. Razlog je tome, mislim, razumljiv: pokušao sam raspretati tragove svakodnevice, pa ponešto reći i o pragmatičnim aspektima onodobnoga književnog života, o pretpostavkama recepcije, konačno, o specifičnim uvjetima u kojima su pisci djelovali. Zapravo, činilo mi se važnim podcrtati sljedeće: slavonska književna regija imala je svoj ritam, svoje posebno književno vrijeme; uspoređivati je s kojom drugom regijom – pogotovo ako je pritom riječ o zaključcima koji imaju estetičku težinu – ne donosi pravih rezultata. Sudove o njoj treba izvoditi iz nje same, iz onoga što je u njoj nastalo, a ne razmišljati o onome čega u njoj nema, a željeli bismo da ima. Ali, nipošto tu nije riječ o književnoj inferiornosti, tek o – modernim rječnikom rečeno – *zakonima tržišta*. To bi

svakako trebalo imati na pameti pri prosudbi, to da su pisci znali što u određenom trenutku treba, pa su tim potrebama udovoljavali kako su najbolje znali.

No, da ne bi bilo zabune, treba reći da to istodobno ne znači izoliranost Slavonije, literarnu autističnost njezinih književnih poslenika. Znali su oni za pjesnike iz drugih sredina, čitali su njihove knjige, ali su iz *općeg dobra* birali ono što je moglo imati kakvo značenje za čitatelje postturske i predilirske Slavonije. Baš zato kalendare držim važnom sastavnicom književnog života: mnogim Slavoncima oni su bili jedina lektira, a znajući to priređivači su u njih unosili raznovrsno štivo, kako aktualno tako i ono iz dubljih slojeva književne povijesti. »Na korist i zabavu« – bio je njihov moto. Upravo je to bila polazna točka u nastanku ove knjige – vidjeti, naime, kako su nekadašnji pisci koristili svojim čitateljima, a pritom ih i zabavljali. Kako su ih, ujedno rečeno, *stvarali*.

Konačno, ovo je knjiga ponavljanja i nagađanja. Kako je velik broj stranica posvećen kalendarima, kojima sam se bavio kroz dulje vremensko razdoblje, a tekstove pisao za različite prigode, nisam mogao izbjeći ponavljanja, i to zato što sam želio dati što cjelovitiju sliku o fenomenu samom, a tek u tom kontekstu i o kojem pojedinačnom kalendaru. Premda sam u konačnoj redakciji koješta mogao ukloniti, nisam to učinio. Razlog je jednostavan: svako je poglavlje svijet za sebe i sadrži sve ono što je potrebno da bi se određeni problem razumio. Uostalom, ponavljanja će uočiti samo oni koji knjigu budu čitali u kontinuitetu, što se ipak događa razmjerno rijetko kad je o strukovnim publikacijama ovakvog tipa riječ.

Nagađao sam mnogo. Drukčije nisam ni mogao budući da sam radio s oskudno sačuvanim materijalom, nerijetko crpeći iz druge ruke, naslućujući i rekonstruirajući. Pučko kalendarsko štivo neka je vrsta potonulog dobra naše književne povijesti. Uz časne iznimke (Vladoje Dukat, Divna Zečević), rijetki su se kalendarima bavili, još je manje onih koji su sustavno opisivali koji kalendar, a uopće se nije utruđivalo oko točnije atribucije tih knjižica, osim onda kad se autor potpisao na naslovnu stranicu, što je iznimka, a ne pravilo. Jesam li gdje pogriješio, otkrit će istraživanja obavljena na mnogo više tekstualnoga gradiva. Ako se spoznaje do kojih sam došao

isprave, ako se pokaže da kadšto nisam bio u pravu, neću to razumjeti kao dokaz slabosti, upravo suprotno: bit će to potvrda da sam na problem ukazao i potaknuo na njegovo proučavanje. Bude li tko god imao više uspjeha, bit će to samo na korist i zabavu hrvatskom književnopovijesnom studiju.

Osijek, 24. travnja 2017.

Milovan Tatarin